

HAJDÚ ZOLTÁN*

**A kárpát-medencei államosodási térfolyamatok kérdőjelei:
széttagolódás, kárpát-medencei integráció,
avagy beolvadás az euro-atlanti nagytérségi rendszerekbe?**

Abstract

The study surveys the historical and modern state-building processes of the Carpathian Basin. The paper is focusing on the connections between the Carpathian Basin as a physical geographical unit and the long term historical-territorial processes. Between 1867–1918 the Historical Hungary was nearly overlapping the Carpathian Basin, In 1920 the territory of the Carpathian Basin was divided between five countries. After 1945 the whole territory of the Carpathian Basin turned to be under Soviet military rule. At the beginning of the transitional period (from the Socialism to Capitalism) the Soviet Union collapsed, Czechoslovakia and Yugoslavia were divided into new states. The Carpathian Basin is divided between eight states, and at the same time most of the countries would like to be NATO and EU members.

1. Bevezetés

A Kárpát-medence államosodási folyamatai rendkívül bonyolultan alakultak történetileg. Gyakran és sajátosan változtak a medence uralmi, szállásterületi viszonyai már a magyar honfoglalás előtt is. A honfoglalás után a magyarság folyamatosan „belenőtt” a medence területének jelentős részébe, ugyanakkor a hegységperemet csak esetlegesen vonta szállásterületi rendszerébe. A magyar történelem egésze szempontjából fontos, hogy milyen területi kereteket volt képes kialakítani, formálni, s fenntartani a magyarság.

A modernizáció időszakában (XIX–XX. század) a Kárpát-medence és környéke államosodási folyamatai részben a belső, de nagyobb mértékben a külső hatások mentén alakultak. A térségi politikai térszerveződési folyamatok tartalmát (államstabilitás, dezintegrálódás, integrálódás stb.) tekintve csak részben beszélhetünk autonóm folyamatokról. Az együtt és egymás mellett élő népek törekvései alkalmanként külső törekvések alá rendelődték.

A XX. és a XXI. század fordulóján több, részben ellentétes folyamat jelent meg egyszerre a Kárpát-medencében és szűkebb térségében. Egyszerre vannak törekvések az önálló, nagytáji integrálódásra, ugyanakkor egyes országok esetében megjelentek a különböző tartalmú és jellegű dezintegrációs folyamatok is. A leginkább meghatározó folyamatnak mégis az euro-atlanti (NATO) és az európai (Európai Unió) integrációs folyamat tekinthető, minden közös és egyedi vonatkozásukkal együtt.

A térség korábban meghatározó szembenállásai (I. és II. világháborús nyertesek vesztesek, korábban is szabad nyugati és poszt-szocialista országok stb.) alapvetően megváltoztak, átrendeződtek. A Kárpát-medence és térsége szinte minden állama és etnikuma az „euro-atlanti nagy táborba törekszik”, úgy tűnik, hogy jövőjüket ebben a közösségben képzelik el.

A nagy és önként vállalt integrálódási folyamat közben ugyanakkor az is láthatóvá vált (ismét), hogy elsősorban nem az egymás közötti kapcsolatok épülnek, mélyülnek elsősorban, hanem az integrációs mag (USA, Nyugat-Európa) felé építkeznek.

* MTA doktora – MTA RKK, Pécs hajdu@rkk.hu

Kiindulásképpen le kell szögeznünk, hogy mindenkor a medencében élő társadalmak a politikai folyamatok, így az államok alakulásának, megszűnésének stb. meghatározó hordozói, s nem maga a földrajzi nagytáj. Ugyanakkor a medence objektív léte, valamint a hozzá való szubjektív nemzeti viszonyulások is szerepet kaptak történetileg.

2. A Kárpát-medence hosszú távú történeti államosodási folyamatainak sajátosságai

Nincs lehetőség a tértörténeti és államosodási folyamatok részletesebb elemzésére, csak utalni szeretnék néhány fontos kérdésre.¹

- A Kárpát-medencében az államegységre és a területi széttagolódásra való törekvések többször megjelentek,
- A centralizáció és decentralizáció időszaka többször váltotta egymást,
- A medence és az államterület közötti kapcsolat többször változott (medencére beépülő ország, a medencéből kilépő ország, a medence integrálása külső központhoz, részmedence országok stb.)
- A medence belső területeit uraló magyarság a különböző korszakokban az államegység, és magyar vezető szerep fenntartásában volt érdekelt.

1918-ig a szélesebb értelemben vett térség alapkérdése a birodalmiság problémája, nevezetesen, hogy a soknemzetiségű birodalmak lesznek-e a modernizáció keretei, avagy a kisebb, kevésbé soknemzetiségű egységek. Magyarország számára a Habsburg Birodalom befogadó hatalmi térként jelent meg, majd az Osztrák–Magyar Monarchián belül a történelmi Magyarország egyfajta belső politikai és közjogi részintegrációt képezett.

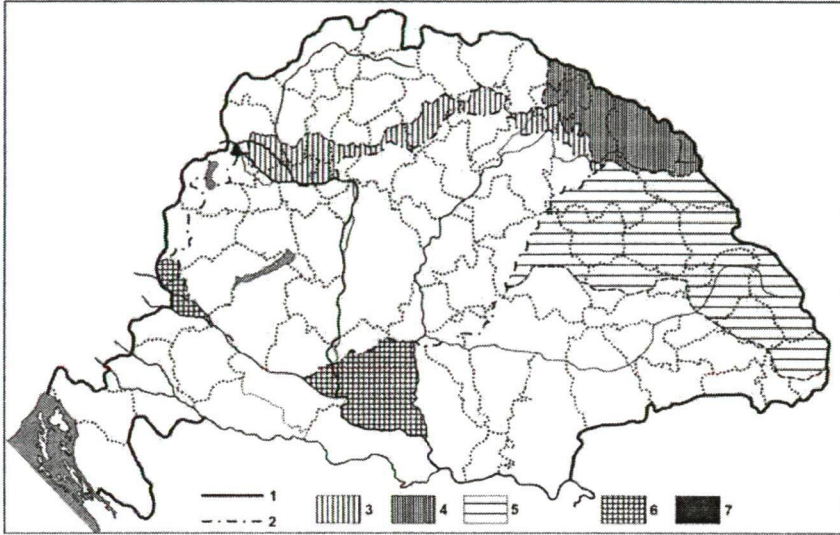
A magyarság nem volt képes etnikailag kitölteni a medence egészét, csak a medence középső területein jött létre nagyjából homogén etnikai szállásterülete. A peremterületek nemzetiségi lakossága a XIX. századtól kezdve ki volt téve az anyaországi csábításnak (románok, szerbek), avagy a Monarchián belüli, avagy azon kívüli egység megteremtése igényének (csehek, szlovákok).²

A Monarchia vesztesen került ki az I. világháborúból, s ennek következtében felbomlasztották, s vele együtt szabdalták fel a történelmi Magyarország területét is. 1918–1920 között végbement a Kárpát-medence területének kisebb államok közötti feldarabolása (1. ábra). Magyarország medence-feneki országgá vált, annak minden kedvezőtlen következményével együtt. Magyarország mellett Ausztria, Csehszlovákia,³ Románia, Jugoszlávia⁴ osztozott a széttagolt medence területén (1. táblázat). A medencén kívül elhelyezkedő fővárosokban döntöttek alapvetően a medence ügyeiről.

1. táblázat. Magyarország és szomszédai, 1923

Ország	Terület (km ²)	Népesség (millió fő)	Népsűrűség (fő/km ²)	Magyarok száma (millió fő)
Magyarország	93 010	8,5	92	7,147
Ausztria	83 833	6,5	78	0,0104
Csehszlovákia	140 394	13,6	97	0,702
Románia	294 967	16,2	55	1,481
Jugoszlávia	248 987	11,9	48	0,457

A két világháború között a magyarság a területi revízióban, az utódállamok a megszerzett területek megtartásában voltak érdekeltek. Szó sem lehetett az egymást kizáró célok mellett a medence egységének a megteremtéséről. Az államok közötti ellenséges viszony a gazdaság területén is negatív jelleggel megjelent, de ott nem okozott akkora károkat, mint a politikai és mentális viszonyokban.

1. ábra. Magyarország államhatár-változásai, 1920–1947. [Hajdú Z. (szerk.) 2001]
 1 – történelmi államhatár, 2 – trianoni államhatár, 3 – 1938. évi területgyarapodás,
 4 – 1939. évi területgyarapodás, 5 - 1940. évi területgyarapodás,
 6 – 1941. évi területgyarapodás, 7 – 1947. évi területcsökkenés

1938–1945 között alapvető változások következtek be a Kárpát-medence államterületi felosztásában. Ausztria bekebelezésével a Német Birodalom a medence belső szereplője lett, felbomlott Csehszlovákia és Jugoszlávia. A II. világháború előtt és alatt Magyarország megélte az országgyarapodásokat, majd utána vissza kellett állnia a korábbi határai közé.

A térség és a magyarság szállásterületének egésze szovjet katonai befolyás alá került 1944 őszétől kezdve. A Szovjetunió világhatalomként a Kárpátalja megszerzése révén a Kárpát-medence közvetlen, belső szereplőjévé is vált (2. táblázat).

2. táblázat. Magyarország és szomszédai, 1950

Ország	Terület (ezer km ²)	Népesség (millió fő)	Népsűrűség (fő/km ²)
Magyarország	93,0	8,5	92
Ausztria	83,8	7	83
Csehszlovákia	127,8	13,2	103
Románia	237,5	17,5	74
Jugoszlávia	255,4	17,8	70
Szovjetunió	22 403,0	200,2	9

A II. világháborút lezáró békeszerződés helyreállította formálisan Magyarország korábbi határait, úgy, hogy 1947-ben a Pozsonyi-hídfőt az újjászületett Csehszlovákiához csatolták az országtól.

1949–1991 között a Kárpát-medence nagy része a „szocialista táborba” tartozott (Magyarország, Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia), ezen belül az el nem kötelezett Jugoszlávia helyzete sok sajátossággal bírt. Ausztria 1955-ben megszabadult a szovjet megszállás alól, semleges országgént külön pályán mozgott.

A „békétábor” keretei között az egyes országok a Szovjetunióval építették ki elsősorban kapcsolataikat (e tekintetben a Szovjetunió rendkívül tudatos volt), az egymás közötti kapcsolataik sokkal gyengébbek voltak.

3. A rendszerváltások és térfolyamatok

1991. február 25-én a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének rendkívüli budapesti ülésén elfogadták a korábbi katonai szerződések érvénytelenítését, valamint ki-mondták, hogy a VSZ katonai szervezete 1991. március 31-i hatállyal megszűnik. Június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta Magyarország területét.

1991. június 28-án Magyarország hozzájárult a KGST megszűnéséhez, ezzel a gazdasági kapcsolatai új feltételek közé kerültek nemcsak a volt tagállamokkal szemben, hanem minden térség felé. Néhány nappal később megállapodás született, hogy megszűnik a Varsói Szerződés, s nemcsak a katonai intézményrendszere. 1991. július 1-jén Magyarország tömbön kívüli, gazdasági integráción kívüli, külföldi katonai jelenlét nélküli, minden tekintetben szabad országgá vált.

Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország a változó körülmények és feltételek között megkezdte egymás közötti kapcsolatrendszerének újragondolását (Visegrádi Megállapodás). A csoportosulás szükségszerűen Lengyelország körül jött létre, de Lengyelország semmilyen tekintetben nem tudott a köztes térben meghatározóvá válni.

1991 nyara után – egy rendkívül bizonytalan nemzetközi politikai folyamatban – Magyarország részese lett annak a „szürke zónának” ami a stabil Nyugat, s az ismétlődő válságokba jutó „Kelet” – a volt szocialista országok egy része, valamint a Szovjetunió decemberi felbomlása után létrejövő utódállamok – között kialakult.

A Szovjetunióban végrehajtott 1991. augusztusi puccskísérlet, majd a Szovjetunió decemberi felbomlása alapvetően új helyzetet teremtett a Magyarország számára. A független Ukrajna létrejöttével, az új Oroszország kialakulásával, a FÁK létrejöttével új államstruktúrák, új erőviszonyok, új érdekrendszerek jöttek létre Magyarország északkeleti határai mentén, illetve annak tágabb keleti térségében.

A délszláv térségben kiéleződő, majd 1991 augusztusától fokozatosan polgárháborússá váló feszültség megterhelte Magyarország és Jugoszlávia viszonyát. Különösen élessé vált a vita a horvátországi magyar fegyverszállításokkal kapcsolatban, majd később a jugoszláv fegyveres határsértések miatt. Jugoszlávia előbb mély belső válságba került, majd Szlovénia és Horvátország kikiáltotta függetlenségét, és fokozatosan elismertette önállóságát. Szerbia – különböző nevek és államjogi konstrukciók között – maradt az egyik déli szereplő.

Csehszlovákia 1993. januári felbomlásával új állam és új helyzet jött létre Magyarország északi határai mentén is. Az új Szlovákián belül a magyar kisebbség aránya megnőtt, ami nem oldotta, hanem sok tekintetben bonyolította a két ország viszonyát.

A Kárpát-medence államföldrajzilag talán sohasem volt annyira felszabdalt, mint az ún. szocialista föderációk felszámolása után (3. táblázat). A medencén osztozó államok között minden tekintetben rendkívül jelentős különbségek alakultak ki. A szerteágazó különbségek erősen érintették a medencén belüli területeiket is.

3. táblázat. Magyarország szomszédai, 1993

Ország	Terület (km ²)	Népesség (millió fő)	Magyarok száma (1000 fő)	GDP (milliárd USD)	GDP (fő/USD)
Ausztria	83 859	7,9	6	183	23 120
Horvátország	56 538	4,8	20	9,7	2 020
Jugoszlávia	102 173	10,7	339	9,6	900
Románia	237 500	22,8	1 603	25,5	1 120
Szlovákia	49 036	5,4	567	10,3	1 900
Szlovénia	20 253	2	7	12,6	6 310
Ukrajna	603 700	52,1	155	70,3	1 350

Az 1993-ra tehát alapvetően újrendeződött Magyarország szomszédsági környezete. Magyarország pozíciói egyértelműen erősödtek az új utódállamokkal (Szlovákia, Ukrajna, Kis-Jugoszlávia, Horvátország, Szlovénia) szemben. A magyar társadalom és politikai elit döntő része nagyfokú önmérsékletet tanúsított a szomszédos államokban végbemenő átalakulási folyamatokkal kapcsolatban, s ez az önmérséklet jellemezte a szomszédos országokban élő magyar kisebbség nagy részét is. Magyarország és a magyarság a térség stabilizáló tényezőjeként jelent meg egy rendkívül gyors és részben véres átalakulás időszakában.

A magyarság száma és részaránya eltérő módon alakult a szomszédos országokban, de arra elegendő és megfelelő maradt mindenütt, hogy az államközi és az államhatárokon átnyúló kooperációk elősegítője legyen. Magyarország minden határszakaszán létrejöttek a különböző határon átnyúló együttműködések, majd eurorégiók.

1995-ben Ausztria belépett az Európai Unióba, így az európai integrációs nagytér már a Kárpát-medence nyugati peremterületére is kiterjedt. Az Európai Unió külső határán való fekvésünk révén elérhetővé vált a kapcsolatok új szintjének kialakítása. Az Európai Unió a különböző programokon keresztül érdemi fejlesztési forrásokat allokált a nyugati határtérségbe.

Az 1990-es évek elején a posztoszocialista országok között egyfajta természetes verseny bontakozott ki a NATO-ba, illetve az EU-ba való bekerülésért. A tagság alapvetően a biztonság külső garanciájaként, másrészt egyben a belső demokratizálódás magas szintű elismeréseként jelent meg a belépni akarók számára. A mintegy évtizedes újrendeződési folyamat eredményeként Magyarország saját döntése nyomán szakadt el a zónától, s vált 1999-ben a NATO tagjává, (mely a belépése után csaknem háborúba sodorta déli szomszédjával, Szerbiával), majd 2004 májusában Szlovákiával és Szlovéniával együtt belépett az Európai Unióba. Románia, Szlovákia és Szlovénia NATO belépésével megszűnt a szövetségen belül Magyarország „szárazföldi szigetjellege”. Némileg megkésve, de Románia 2007-ben Románia is csatlakozott az EU-hoz.

2007-re a Kárpát-medence területének és népességének nagy része, így a határon túli magyarság is egy politikai-katonai, illetve gazdasági integrációba került.

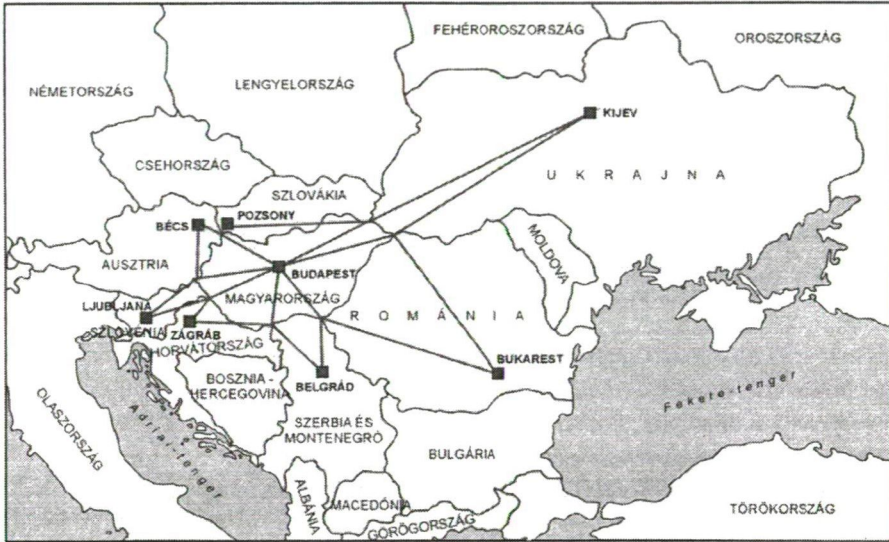
A tagság elérésével Magyarország sok szempontból új helyzetbe került. Az európai gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok – részben a globalizációs kihívás következtében – új szakaszba léptek, s egyben új kihívásokhoz, útelágazásokhoz érkeztek. A politikai térfejlődés szempontjából sokféle módon elemzik a folyamatok tartalmát, mérlegelik kifizutásuk lehetőségeit. Egy dolog egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a megosztott, kétpólusú, hidegháborús nemzetközi világtrend összeomlásával nem a történelem vége, hanem az „új kezdet kényszere” jött el.

Az európai uniós egységesülési, integrálódási folyamat „végcélját” alapidokumentum jelleggel nem fogalmazták meg tételesen. A 2004 tavaszán elkészült alkotmánytervezet, majd újabb viták után elfogadott alkotmányszöveg a tagállamok körében 2008 nyarán még jóváhagyás közben volt, több ország esetében – a népszavazási eljáráshoz kapcsolódva – politikai viták tárgyát képezi (Írország). Így ez azt is jelenti, hogy az Európai Unió építése szükségszerűen folyamatos vitákkal, korrekciós lépésekkel, kiigazításokkal, permanens kompromisszumokkal lesz jellemezhető, hiszen nincs egyetlen, minden tagállam és egyéb szereplő által elfogadott végső idea, elérendő optimális struktúra, nincs megtervezett „végső beteljesülés”.

Az EU gazdasági, társadalmi, politikai, területi, kulturális stb. szempontból már ma is magán viseli a heterogenitás és a mozaikszerűség sok jellemzőjét. A szervezet számára az alapkérdés az, hogy a heterogenitás és mozaikszerűség mellett milyen egységes értékrend, érdekrendszer, célrendszer, valamint homogén verseny- és piacsabályozás mellett bizto-

sítható az esélyegyenlőség, a fejlődés fenntartása, a vesztesek (egyének, csoportok, területek stb.) támogatása.

Ha Kárpát-medence és a magyar állam szemléleti alapábráját megrajzoljuk (2. ábra), akkor azt mondhatjuk, hogy állami és fővárosi szinten a szomszédos államok konkrét érdekeltsége a medence tekintetében eltérő, mindössze két állam (Magyarország, Szlovákia) helyezkedik el teljes területével a medencén belül, a többiek területi érdekeltsége változó.

2. ábra. Az államhatárok és fővárosi „látószögek” a Magyarország szomszédosági környezetében, 2005. [Hajdú Z. (szerk.), 2005]

4. Összegzés

Magyarországnak a szocialista szövetségi rendszerbe való tartozás elsősorban a szövetség vezető erejéhez, a Szovjetunióhoz való kötődést jelentette, kisebb jelentőségű volt az egyéb tagállamokkal fenntartott kétoldalú viszony. Mind a Varsói Szerződés, mind pedig a KGST egypólusú szervezet volt valójában, a tagállamok egyenlőségének formális kinyilvánítása ellenére is. Mindkét szervezet lényegét, különösen a katonai szervezetét, a Szovjetunió nagyságrendjéből, világhatalmi alapállásából fakadó helyzete határozta meg. (Az ország így inkább „gyarmati” típusú együttműködési, semmint valódi integrációs tapasztalatokkal rendelkezett.)

Nemcsak Magyarország világpolitikai környezete változott meg alapvetően, hanem döntően átalakult európai viszonyrendszere és lényegileg megváltoztak szomszédosági kapcsolatai is. Az ország már korábban is kapcsolatokat épített ki a nyugat-európai integrációs szervezetek felé, az új helyzetben alapvető célként és értéként fogalmazta meg a magyar politikai vezetés és a közvélemény az átalakuló Európai Unióhoz történő csatlakozást, s kezdte meg a csatlakozási folyamatra és a várható tagságra való tudatos felkészülést.

Magyarország szomszédosági környezetében végbemenő változásokat elsősorban a korábbi szocialista föderációk felbomlásával, a független szomszédállamok számának növekedésével jellemezhetjük. Az újonnan függetlenné vált szomszédok (Szlovákia, Ukrajna, Horvátország, Szlovénia, Szerbia) sok tekintetben kisebb súly képviselnek, mint államelődeik, s így Magyarország mozgásterét megnövelte a szomszédosági környezetében. Bizony-

talanságokkal járt a szomszédsági környezet államosodási folyamata, különösen a délszláv térségben lejátszódó polgárháborúk jelentettek biztonsági kihívásokat Magyarország számára, s ugyanakkor ezek a véres események gyorsították fel Magyarország és a NATO közeledését.

Az euro-atlanti katonai szövetséghez való csatlakozás (1999) alapvetően megváltoztatta az ország külső, biztonságpolitikai feltételrendszerét, Magyarország az európai stabilitás keretei közé kerül, ugyanakkor a Szerbia elleni légiháború azt is bebizonyította, hogy az új szövetségi rendszer is hordoz politikai és biztonsági kockázatokat, s szinte programozott egy kis ország érdekérvényesítési korlátja.

Az Irak elleni 2003-as amerikai invázió, annak támogatása, illetve értékelése, megosztotta a NATO és az EU tagjait. E katonai akció támogatásakor, illetve a békefenntartásban való szerepvállaláskor a magyar kormányzat az amerikai érvelést tette magáévá.

A NATO és az EU tagsággal Magyarország egyértelműen részévé vált az euro-atlanti integrációs szervezeteknek, ill. folyamatoknak. Magyarország hosszú távú érdekei azt diktálják, hogy egy letisztult struktúrájú, világos célú és szerkezetű, működőképes EU-hoz csatlakozzon, illetve annak keretei között működhessen.

Az új integrációs folyamat eredményeként 2004 tavaszára Magyarország mintegy a „Kelet Nyugatjából a Nyugat Keletjévé” válik, s nem csak topográfiai értelemben fogalmazható meg.

2007. január 1-jén Románia is EU tagja lett, így a határon túl élő magyarság legnagyobb tömege azonos gazdasági és politikai „érdekkörbe” került az anyaországgal. Az igazi kérdés, hogy a magyar közösség hogyan és milyen módon fog tudni élni ezzel az új történelmi lehetőséggel, mely egyben sajátos módon új kihívást is jelent számára.

Lábjegyzetek

¹ A Kárpát-medence és az államosodási folyamatok közötti összefüggéseket átfogó jelleggel először Baráth Tibor elemezte 1943-ban. Legutóbb Hajdú Zoltán foglalta össze az új folyamatok sajátosságait.

² A kérdéskört részleteiben elemezte Gulyás László: Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2002. 168–188. old.

³ A területi folyamatok sajátosságait lásd: Gulyás László: A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3. szám 129–145. old.

⁴ A különböző térségek átalakulási tendenciái összehasonlíthatóak: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 81–93. old.

Irodalomjegyzék

Baráth Tibor (1943): Az államépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár, Nagy Jenő és Fia Kiadása.

Gulyás László (2002): Az Osztrák–Magyar Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 168–188. old.

Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3. szám 129–145. old.

Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.

Hajdú Zoltán (2008): A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzéstük. – Korall, 9. évf. 31. pp. 75–100.